

Sammanfattning: Undervisning med elever med IF

Denna systematiska översikt riktar sig till lärare och annan pedagogisk personal som medverkar i undervisning med elever med intellektuell funktionsnedsättning (IF) på grundskole- eller gymnasienivå. Syftet är att visa på möjligheter att stödja elevernas delaktighet och lärande.

Undervisning med elever med IF innebär ett mångfacetterat uppdrag. Utöver att främja elevernas lärande i ämnen och ämnesområden syftar undervisningen till att stärka deras självständighet och sociala förmåga, kompetenser som är avgörande för att kunna leva ett meningsfullt och delaktigt liv. Detta är ett mål för all utbildning, men särskilt angeläget att lyfta fram i undervisning för elever med IF, då dessa elever ofta har mer begränsade möjligheter till aktivt samspel med andra. Historiskt sett har de även varit utestängda från många delar av samhällslivet.

För att eleverna ska ges möjlighet att växa in i rollen som aktiv samhällsmedborgare behöver undervisningen vila på en grund av delaktighet, där elever inte bara inkluderas i yttre former, utan också ges möjlighet att bidra på ett sätt som är både synligt och meningsfullt i undervisningen. När delaktighet ses som en grundläggande princip snarare än ett slutmål, skapas förutsättningar för både ämneslärande och utveckling av självständighet och social kompetens.

Översiktens resultat bygger på 15 praktiktäna forskningsstudier av undervisning i klassrummet, med fokus på interaktion och kommunikation mellan lärare och elever med IF. Frågeställningarna besvaras utifrån resultaten i studierna och formuleras enligt följande:

1. Hur ser elevernas deltagande och lärande ut i de studerade undervisningssituationerna?
2. Vilka möjligheter och hinder för elevernas deltagande och lärande framträder i de studerade undervisningssituationerna?

Översiktens resultat

Resultatkapitlet är indelat i tre avsnitt. I de två första avsnitten visas hur interaktion och kommunikation mellan lärare och elever utvecklas, med särskilt fokus på de återkommande mönster som uppstår. Elevernas deltagande och lärande blir synligt genom hur interaktionen tar form i undervisningssituationerna. Det tredje avsnittet ger mer konkret vägledning i hur lärare kan styra interaktion och kommunikation på sätt som främjar elevers aktiva delaktighet och lärande. Detta sker genom användning av olika undervisningsstrategier som blir en del av lärarens didaktiska handlingskompetens.

Studierna i översikten berör undervisning i olika ämnen och ämnesområden, som kommunikation, svenska, matematik och slöjd. Samtliga elever som deltar har en intellektuell funktionsnedsättning, från lindrig till mycket svår, och vissa har även ytterligare funktionsnedsättningar.

Elevers delaktighet och lärande varierar i olika kommunikationsmönster

Detta avsnitt visar på skillnader i kommunikationsmönster mellan lärare och elever, och hur dessa kan förstås utifrån begreppen vertikal och horisontell kommunikation. Vertikal kommunikation kännetecknas av att läraren styr samtalet genom att ställa frågor med förväntade eller givna svar, medan horisontell kommunikation bygger på ömsesidighet, där läraren aktivt lyssnar på och följer upp elevens initiativ. Dessa kommunikationsmönster syns i olika sammanhang, vertikal kommunikation är särskilt vanlig i formella situationer, vilket är typiskt för undervisning där läraren har en tydlig ledarroll. Horisontell kommunikation däremot, förekommer oftare i informella sammanhang, exempelvis under raster eller lunch, där rollerna mellan lärare och elev är mer jämlika. Elevernas möjligheter att delta aktivt och utveckla sin förståelse i ämnen och ämnesområden varierar beroende på vilket kommunikationsmönster som dominerar. I horisontell kommunikation ges ofta större utrymme för elevinitiativ, dialog och gemensamt utforskande, faktorer som främjar både aktivt deltagande och fördjupat lärande. I kontrast tenderar vertikal kommunikation att begränsa elevens roll till ett mer begränsat deltagande, där möjligheterna till aktivt deltagande och djupare förståelse minskar.

Det är dock viktigt att poängtera att kommunikationen i undervisningssituationer i grunden är vertikal – läraren har ett ansvar för att förmedla specifika kunskaper och leder därför samtalet i en viss riktning. För att eleverna ändå ska ges möjlighet till aktivt deltagande och lärande, behöver denna vertikala kommunikation präglas av lyhördhet. Det innebär att läraren är uppmärksam på elevernas initiativ och respons och anpassar sin styrning utifrån deras behov och reaktioner. För att fördjupa förståelsen av kommunikationsmönster i de aktiviteter som elever och lärare deltar i, lyfter vi i denna översikt också fram resultat från studier som analyserat de funktioner som olika undervisningsaktiviteter fyller. Vissa aktiviteter har ett tydligt fokus på kunskapsutveckling, medan andra är mer inriktade på omsorg och relationsskapande. Balansen mellan dessa funktioner har stor betydelse för elevernas möjligheter till delaktighet och lärande. Det är framför allt när kunskapsmässiga och omsorgsrelaterade funktioner integreras som undervisningen kan stödja både de kognitiva och emotionella dimensionerna av lärande. Det är därför viktigt att inte betrakta kunskapsutvecklande och omsorgsorienterade aspekter som åtskilda eller motstridiga, utan som ömsesidigt förstärkande delar av en helhetsfrämjande undervisning.

Skapa förståelse i och om samtalet

Avsnittet lyfter fram vikten av ömsesidig förståelse i klassrumsdialogen och betonar att lärarens lyhördhet – det vill säga förmågan att uppfatta, tolka och förstå vad elever uttrycker – är avgörande för att skapa förutsättningar för elevernas aktiva deltagande och lärande, särskilt inom de vertikala kommunikationsmönster som präglar undervisningen. Utmaningar uppstår när ömsesidigheten brister, när parterna missförstår varandra eller när någon av dem inte blir förstådd.

En central aspekt av detta är hur gemensam förståelse etableras i samtalet mellan lärare och elev, något som i översikten begreppslogiskt ses som att komma i samklang. Begreppet synliggör vikten av en lyhörd och anpassad kommunikation där läraren aktivt försöker knyta an till elevens perspektiv. Att komma i samklang syftar på den process där

samtalets deltagare ömsesidigt anpassar sina verbala och icke-verbala uttryck i relation till varandra för att nå en gemensam förståelse, likt att ställa in rätt frekvens på en radio, där kommunikationen blir tydlig och klar när vi är på samma våglängd.

Stötta elevernas delaktighet och lärande

Detta avsnitt fokuserar på hur lärare konkret kan gå till väga för att stärka elevernas aktiva deltagande och lärande inom ramen för den vertikala kommunikation som präglar undervisningssituationen.

Genom att anpassa stöttningen till elevens utvecklingszon skapas förutsättningar för engagemang och delaktighet, vilket också stärker elevens vidare lärande. Att undervisningen riktas mot elevens utvecklingszon innebär att den fokuserar på sådant deltagande och lärande som eleven ännu inte klarar självständigt, men som blir möjligt med stöd från en mer erfaren person. Inledningsvis är stöttningen ofta omfattande, men minskar gradvis i takt med att eleven utvecklar ökad självständighet. Denna typ av stöd kan både utmana och underlätta lärande, exempelvis genom strategier som att ställa öppna frågor, förenkla och visualisera innehåll, modellera, ge tid och utrymme samt uppmuntra elevinitiativ.

Övergripande slutsats

Syftet med denna systematiska översikt är att visa på möjligheter att stödja elever med IF i undervisningen på sätt som stärker deras delaktighet och lärande. Översiktens övergripande slutsats är att elevers delaktighet och lärande formas av hur interaktion och kommunikation mellan lärare och elever utformas i praktiken – inte bara av metodval eller organisatoriska ramar. En balanserad växling mellan vertikal och horisontell kommunikation framstår som avgörande, där lärarens lyhördhet och didaktiska skicklighet spelar en central roll. Det är interaktionens karaktär, särskilt lärarens kommunikativa kompetens, som utgör grunden för elevers delaktighet och lärande. Resultatet aktualiserar en professionell utmaning: att undervisning för elever med IF vilar på en medveten och reflekterad praktik, där kommunikation inte enbart betraktas som ett redskap för undervisning, utan som den grundläggande struktur på vilken både elevers delaktighet och kunskapsutveckling vilar.

Användning av resultaten

Översikten erbjuder lärare kunskap i form av begrepp, resonemang och strategier som kan stödja arbetet med att analysera, förstå och vid behov utveckla undervisningen. Resultaten är rikligt illustrerade med samtalsutdrag mellan lärare och elever från de studerade situationerna, vilket ger en konkret inblick i undervisning för elever med IF. I slutet av varje avsnitt i resultatkapitlet finns reflektionsfrågor kopplade till avsnittets innehåll. Frågorna är avsedda att stödja lärares reflektion kring den egna undervisningen, vilket med fördel kan göras tillsammans med kollegor, till exempel som en del av gemensam planering eller kompetensutveckling. Frågorna fokuserar på interaktion

och kommunikation i klassrummet, dialogen mellan lärare och elever, och är utformade för att vara relevanta oavsett vilken elevgrupp läraren undervisar. Det innebär att det kan användas oberoende av elevernas ålder, grad av intellektuell funktionsnedsättning eller undervisningens innehåll.

Urval av forskning

Översikten är en sammanställning av 15 studier som systematiskt valts ut efter omfattande sökningar i internationella och nationella forskningsdatabaser. Sju av de femton studierna är genomförda i Sverige, sex i USA, och en studie vardera i Irland och Nya Zeeland.

